

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

RÉGI-ÚJ REFLEXIÓK LUKÁCSI TÉMÁKRA

A filozófus és esztéta Lukács György munkásságának értékelése már életében is megosztotta, sőt szembeállította egymással azokat, akik valamilyen formában reflektálni akartak rá. Hol dicsérték, hol pedig elítélték tételeit, elemzéseit, könyveit. Maga is sokszor újraértékelte korábbi műveit, azok gondolatiságát, eszmei világát. S mindebbe belejátszott az aktuális politikai légkör, amelyben Lukács élt, és amelyben műveit interpretálták.

Ma is így van ez. Talán ki lehet jelenteni, hogy *nem lehet megegyezni, és egyáltalán: nyugvópontra jutni az interpretációban nemcsak Lukács egész életműve, de szinte egy-egy rész kérdés tekintetében sem*, hiszen olyan markánsan ellentétes vélemények fogalmazódnak meg róla tanulmányokban és könyvekben.

Itt van például egy újabb tanulmánykötet Kelemen János tollából, amely Lukács racionalizmusa köré fonja mondanivalóját. A kötet egyes tanulmányai különböző formában korábban már megjelentek itthon, Kelemen János legújabban pedig New Yorkban angol nyelven adott ki könyvet hasonló, de nem azonos tartalommal (Palgrave Macmillan, 2013). Miért érezhette úgy a szerző, hogy a ráció témáját újból elő kell vennie? Erre egy ideológiailag erősen motivált válasz ad, amely áthatja a könyv mondanivalójának nagy részét: „az irracionalizmus mai térhódítása idején ismét szükségessé vált a racionalizmus védelme”. Szerinte ugyanis „a kultúra, a politikai és a nemzetközi viszonyok minden területén – csakúgy, mint a hétköznapi életben – az irracionális nézetek térhódításának, ész- és demokráciaellenes erők agresszív támadásának vagyunk tanúi”. Ezen a nyomon nem követjük fejtegetéseit.

Kelemen János könyvének igazi újdonsága, hogy olyan tudományos területekre tereli az Olvasó figyelmét, melyeket eddig sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalomban szinte egyáltalán nem tárgyalt. Ezek pedig a szerző korábbi tudományos szakterületei: a nyelvfilozófia és a tudományfilozófia. Olyan ismeretelméleti témák ezek, melyeknek Kelemen János korábban már önálló köteteket szentelt (*A tudat és a megismerés*, 1978, *Nyelvfilozófiai tanulmányok*, 2004 stb.). Ráadásul itt nem is könnyű feladatot tűzött ki maga elé, hiszen Lukácsnak nincs sem koherens nyelvfilozófiája, sem tudományfilozófiája. Mégis, Kelemen Jánosnak sikerült a Lukács munkásságában található elszórt megjegyzéseiből,

elemzéseiből rekonstruálni egy viszonylag egységes koncepciót, mind a nyelvvel, mind a tudománnyal összefüggésben. S mindezt olyan perspektívába helyezve, ahol összeveti Lukács koncepcióját a mai kor legkiválóbb nyelvészeti és tudományfilozófiai elképzeléseivel (mint Hilary Putnam, Ferruccio Rossi-Landi vagy Robin George Collingwood). Sikerül kimutatnia, hogy Lukács mindkét tudományterületen korát megelőzve, ma is érvényes megállapításokat tett. Kritikailag veti össze a filozófus korai műveiben szereplő tételeket a később született, más inspirációjú, de hasonló konzekvenciákat felmutató eredményeivel. Mivel azonban Lukácsot mindvégig – az ortodox kánonnak megfelelően – egyértelműen marxistának nevezi (bár néha utal arra, hogy volt kanti, hegeli és egyéb korszaka is), olykor kiszakítja korának olyan gondolkodói köreiből, akik számára a racionalizmus ugyanolyan fontos volt, mint Lukács számára. Gondolunk itt elsősorban a Frankfurti Iskola képviselőire, Theodor Adornóra és Max Horkheimerre. Nem utal a szerző a hazai másodlagos irodalomból például Fehér M. Istvánra, aki jelentős tanulmányt szentelt a racionalizmus és irracionalizmus kérdéseinek Lukáccsal összefüggésben. Ez alkalommal is hasznos lehetett volna az összevetés más szerzőkkel is.

Az egész művön érezhető, hogy Kelemen János egyik fő célkitűzése *Az ész trónfosztása* című lukácsi mű védelme. Ez egyik régi témája, amit most újból felvett és közreadott. Könyvének ebben a fejezetében igyekszik árnyaltan fogalmazni: kimutatja a „burzsoá” filozófia történetéről írott mű tévedéseit, túlzásait („nincs »ártatlan« világnézet”), de végeredményben elfogadhatónak tartja Lukácsnak a sztálini dogmatizmus idején és szellemében fogant művét. Kelemen János könyvének talán ez a legvitathatóbb része, hiszen ebben Lukács egy évszázad filozófiáját a fasizmusnak „adományozza” (Poszler György). *Az ész trónfosztásáról* egyébként rendkívül sokféle értelmezés látott eddig napvilágot. Idézzünk fel néhányat saját, tavaly megjelent Lukács-monográfiáinkból (*Lukács György az autonóm filozófus*, Gondolat): Heller Ágnes „monumentális pamfletnek” és „demonológiának” nevezi, Susan Sontag a „durva leegyszerűsítés mintapéldányának” tartja, Fejtő Ferenc szerint ez a „legkínosabb”, legsztálinistább” műve Lukácsnak, Szerdahelyi István úgy értékeli, hogy ebben Lukács „összekeveri a filozófiatörténeti értekezés műfaját az antifasiszta háborús propagandával”. Kelemen János viszont az elfogadók, a „megértők” táborához tartozik.

Ez az eszmeiség hatja át azt a két portrét, amelyet *Az ész trónfosztásából* emel ki. Igyekszik árnyaltan bemutatni a magyar filozófus Nietzsche-értelmezését. Elutasítja, Lukács nyomán Nietzsche „aktív nihilizmusát”, de megjegyzi, hogy „Lukács Nietzsche-képe összetettebb, sokszínűbb, világosabb tónusokkal tarkított, mintsem gondolnánk”. Igen, főleg amiatt, hogy végső soron arra szűkítik le Nietzsche filozófiai teljesítményét, hogy „az imperializmusnak és a fasizmusnak” is „előfutára”. Még nehezebb helyzetben van Kelemen János, amikor egyik, szá-

mára kedves olasz gondolkodó, Benedetto Croce Lukács által adott interpretációját kell értelmeznie. Ő, aki az egyik legjobb hazai Croce-szakértő és -monográfia szerző, kimutat „bizonyos affinitást” Croce és Lukács gondolkodásában (különösen az esztétika területén), de mégis megértően viselkedik Lukács érvelésével szemben, hogy Croce az „imperialista korszak liberálisan mérsékelt irracionalista gondolkodója”.

Teljesen új, tökéletesen szakszerű részhez érkezik a könyv olvasója, amikor a szerző Lukácsot mint irodalomtörténészt mutatja be számunkra. Három témát elemez, melyek során részben figyelembe veszi az újabb kutatásokat is. Dante, Goethe, illetve Madách megítélése Kelemen János részéről már szinte Lukács felvetéseinek komoly elméleti-filozófiai továbbgondolásai, a mai kor tudományos eredményeinek beépítése a három művész megítélésébe. Különösen figyelemre méltó Kelemen Jánosnak az a rekonstrukciós kísérlete, amely Lukács írásaiiban nemcsak felfedezte, de tovább is gondolta azt, hogy az *Isteni színjáték* az utolsó eposz és az első regény. „Az amerikai Dante-kutató (ti. John Freccero) joggal jegyzi meg, hogy ennek a tételnek nemcsak az a jelentése, hogy az *Isteni színjáték* még eposz és már regény, hanem az is, hogy már nem eposz és még nem regény. Ennek további következményei vannak, melyek megkövetelik, hogy Dante magyarázóit újabb szempontokkal egészítsék ki az *Isteni színjáték* műfajának lukácsi jellemzését” – írja helyesen Kelemen János. Ami pedig Goethét illeti, Lukács *Faust* elemzésében kimutatja az összefüggést Fülep Lajos és Lukács értelmezési szempontjai között. A két, egykor Firenzében tartózkodó filozófus szövegeiben Kelemen János szinte szó szerinti egyezést talált. Lukács úgy véli, hogy Faust pályája „az emberi nem költői *Fenomenológiája*”, ami korábban Fülepnél az *Isteni színjátékra* vonatkozóan így hangzott: „a Commedia a lírai szellem »Phänomenologie«-je”. Mindkét kijelentés megállja a helyét.

Ugyanilyen kiváló fejezete a könyvnek az, amelyben – Bárdos Judit szerzőtársaként – *Az esztétikum sajátosságában* található, filmről szóló részre reflektálnak. Az a realizmusra való orientáltság, ami egyéb művészetelméleti és irodalomtudományi műveiben Lukácsot jellemzi, a film területén is megnyilvánul. Lukács a filmmel kapcsolatos nézeteiben elsősorban Walter Benjaminra és fiatalkori barátjára, Balázs Bélára támaszkodik, akik számára a film nem más, mint „a valóság hiteles képe”. Végezetül ennek illusztrálására hoznak fel példát a filmtörténetből, és hozzátesszik: „megvan a varázsa annak, hogy egy művészeti ág külsőségeiben is megörökíti egy-egy korszak arculatát: az emberek külsejét, kedvenc tárgyait, a divatban tükröződő korizlést, a jellegzetes szobabelsőket és a tárgyi környezet mellett a jellemző emberi gesztusokat, mimikát, mozdulatokat...” Ez ad (tegyük hozzá: a jó filmnek) egységes hangulatot.

Ez, a filmben lehetséges „hangulati egység” a tudományos életben már nehezen képzelhető el, a dolog természeténél fogva. Kelemen János könyve szá-

mos új adalékot (és vitatható megállapítást) tesz hozzá Lukács „egész alakos portréjához” (amit a címlapon töredezettségében és teljes bronzba öntött valóságában is meg lehet csodálni). Ha úgy van, ahogyan Karl Popper nyomán maga is érvel, hogy a racionalizmus „készség a kritikai érvek elfogadására”, akkor Lukács György munkássága erre jó táptalaj: mindig érvek szólnak ellene és mellette. Ez biztosítja – remélhetőleg – Lukács munkássága számára a maradandóságot.

(Kelemen János: Lukács György racionalizmusa. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 140 o.)

Szabó Tibor

professor emeritus
Szegedi Tudományegyetem